

УДК 811.15'373.21:811.161.2'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-13>

АНГЛІЙСЬКОМОВНІ ТОПОНІМІЧНІ НАЗВИ КЕЛЬТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ENGLISH-LANGUAGE TOPONYMIC NAMES OF CELTIC ORIGIN AND THEIR TRANSLATION INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE

Головащенко Ю. С.,

orcid.org/0000-0003-0224-5565

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Лесінська О. М.,

orcid.org/0000-0002-7943-5212

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Новосадська О. Б.,

orcid.org/0000-0001-7373-3641

асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено вивченню англійськомовних топонімічних назв кельтського походження. У статті визначено поняття «топонім», «топонімічна система», «топонімія», «топонімікон». Ключову увагу приділено в статті висвітленню фактів часу появи топонімів кельтського походження в англійській мові та ареалу їх поширення на території Британських островів, з'ясуванню семантичних особливостей кельтських компонентів, від яких вони походять, встановленню способів перекладу топонімічних назв із ними українською мовою. Також у статті проаналізовано причини використання в англійськомовних текстах неанглійзованих кельтських топонімів і способи їх перекладу українською мовою.

Топонім є власною географічною назвою, що вживається для номінації природного або створеного людиною об'єкту. Сукупність подібних назв, об'єднана за територіальним, часовим критеріями, отримала назву «топонімічна система». Синонімами поняття «топонімічна система» виступають поняття «топонімія» та «топонімікон». Поняття «топонімія» вживається також для позначення лінгвістичної дисципліни, яка вивчає топоніми.

До англомовної топонімічної системи Великобританії входять одиниці кельтського походження. Вони містять англійзовані загальні назви на позначення природних або створених людиною географічних об'єктів. Подібні одиниці перекладаються транскрибованими українськими власними назвами, до яких можуть також додаватися загальні назви для пояснення.

Поряд із англійзованими, які підлягли асиміляції, закріпившись в топонімічній системі англійської мови Великобританії, в її художньому, побутовому, туристичному та інших типах дискурсу можуть вживатись також неанглійзовані оригінальні кельтські топоніми. Вживання таких одиниць є цільовим, спрямованим на привертання уваги, здійснення впливу, надання характеристики персонажу тощо. Їх переклад здійснюється українською мовою шляхом транскодування, яке може поєднуватись із додаванням загальних назв, що уточнюють значення топонімів. Транскодуванню підлягають і їх англійзовані відповідники оригінальних кельтських топонімів, що підлягають перекладу. Вибір способу перекладу визначається контекстом, сферою та метою використання цих одиниць.

Ключові слова: англійська мова, географічна назва, кельтське походження, неанглійзований, переклад, топонім, транскодування.

The article is devoted to the study of English-language toponymic names of Celtic origin. The notions of toponym, toponymic system, toponymy, toponymikon are defined in the article. Key attention is paid in it to the facts of emergence and area of distribution of toponyms of Celtic origin on the territory of the British Isles, as well as semantic peculiarities of their Celtic components. Ways of translation of the toponyms into the Ukrainian language are revealed and analyzed in the article. Reasons of use of non-anglicized Celtic toponyms and ways of their translating into the Ukrainian language are also clarified in it.

Toponym is a proper geographic name used for designation of natural object or object, created by a person. A set of such names, united according to its territorial and time criteria is called a toponymic system. The notions of toponymy and toponymicon are synonymous to the notion of toponymic system. The notion of toponymy is also viewed for designation of a linguistic discipline studying toponyms.

English-language toponymic system of Great Britain include toponymic names of Celtic origin. Such units have general names designating natural geographical objects or places created by a person. These units are translated by Ukrainian proper names. General names used for their explanation can be added in their translations.

Along with anglicized and assimilated Celtic toponyms that became a part and parcel of the toponymic system of the British English, non-anglicized Celtic toponyms are used in the British English literary and tourist discourse, as well as in everyday life discourse. Their use is aimed at attracting attention, making an impact, providing character characteristics etc. Translation of these units into Ukrainian is carried out by means of transcoding. Common names clarifying their meanings may be added in translation. Anglicized counterparts of the original Celtic toponyms are also translated by transcoding. The choice of ways of their translation is predetermined by the context, sphere and purpose of their use.

Key words: the English language, geographical name, Celtic origin, non-anglicized, translation, toponym, transcoding.

Постановка проблеми. Англійська, як і більшість європейських, формувались і розвивались під впливом інших мов, що дозволяє виявляти мовні контакти, які відбувались між їх носіями, визначати ступінь та рівні їх впливу. Подібний вплив виявляється, в першу чергу, на лексичному, а також на морфологічному рівні, на що зокрема вказуються англійськомовні топонімічні назви скандинавського, кельтського походження тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Топонімічні назви англійської мови давно вже стали об'єктом досліджень у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, про що свідчать публікації, присвячені аналізу їх семантичних особливостей [1; 2], етимологічного походження [3–5], творення [6; 7]. Проте, ще й донині окремої уваги не було приділено вивченню англійськомовних топонімічних назв кельтського походження, що і визначає мету цієї статті.

Її завданнями постають уточнення понять топонім, топонімічна система, топонімія, топонімікон, англізований та неанглізований кельтський топонім, висвітлення фактів часу появи топонімів кельтського походження в англійській мові, ареалу їх поширення, семантичних особливостей їх компонентного складу, а також способів їх перекладу українською мовою.

Під топонімом розуміють лексичну одиницю, що слугує засобом номінації географічного об'єкта [8, с. 11]. Топоніми є, відповідно, власними назвами, які вживаються для позначення подібних об'єктів. Топонімічні назви є вкрай різномірними, оскільки за їх допомогою позначаються будь-які природні або створені людиною географічні об'єкти на Землі.

Топонімічні назви входять до складу топонімічної системи, що угруповує топоніми, які належать певній території [8, с. 12]. Окрім зазначеного географічного, факторами виокремлення топонімічних систем вважаються також часовий, історичний, мовний, господарсько-економічний [8, с. 33]. Топонімічна система як сукупність топонімічних назв, виокремлених за визначеними критеріями, йменується також топонімікон [8, с. 12].

Топонімічні назви та топонімічні системи вивчаються топонімікою, яка є «розділом ономастики, що досліджує географічні назви (топоніми), особливості їх функціонування, походження, значення, ареал поширення та ін.» [8, с. 13]. Зауважимо також, що поняття топоніміка є синонімічним поняттям топонімікон, тобто вживається для позначення «сукупності географічних назв певної території, а також назв об'єктів, створених людиною штучно на ній» [8, с. 13].

Кельтські топонімічні назви, що й донині частково відображені в англійськомовному топоніміконі Великобританії, почали з'являтися на території Британських островів ще в I столітті до н.е. завдяки кельтським племенам, що розташувались на них. Прадавні кельти, які були племенами індоєвропейського походження, мешкали на різних територіях Європи ще у V–VI ст. до н. е. та були відомі римлянам і грекам. Вперше у VI столітті до н.е. про кельтів згадував давньогрецький географ Гекатей Мілетський (550–490 рр. до н. е.). Пізніше про них як про войовничі племена, ворожі для греків, говорив також давньогрецький географ і історик Геродот (484–425 до н. е.) [9, с. 17].

До експансії Риму та захоплення Британських островів германськими племенами територія була заселена переважно кельтами. Вони жили також на території Західної України. Донині на території частини сучасної Івано-Франківської та Львівської області мешкають нащадки кельтів – бойки [10, с. 142]. Сучасні народи Британії та Ірландії, що мають кельтське походження, є ірландцями, валлійцями, шотландцями, корнцями, бретонцями, менцями [10, с. 143].

Кельтське походження має назва головного міста Великої Британії, його столиця *London*, яку було перейменоване спочатку з кельтського *Llyn-dun* в *Londinium* римлянами. Назва столиці Північної Ірландії *Belfast* також походить від кельтського *Bealfierste*, де *fierste* має значення *пищана коса, наливний брід*. Сучасна назва міста *Canterbury* походить від *Cantwaraburg*, де *sant* (кельт.) має значення *край, кромка, крайня земля, ware* (давньоангл.) – *мешканці, burg* (лат.) – *замок*.

Кельтськими за походженням є й назви інших населених англійзованих пунктів Великобританії, зокрема ті, які містять корінь *caer* – *фортеця, місто*, наприклад:

Caerphilly, Caernofron, Caerleon, Caerlanrig.

Деякі географічні назви з визначеним коренем було змінено римлянами, зокрема:

Caerhirfryn – Lancaster, Caergrawan – Cambridge, Caerlisle – Carlisle.

Також топонімічні назви на позначення населених пунктів кельтського походження містять такі морфеми, як:

bally, bal – *ферма, село (Ballyhaugh, Ballycastle, Ballymoney, Ballymena, Balquihider);*

tre – *населений пункт (Tregidden, Trehill, Trelleck, Tretire, Treton, Tredrustan);*

llan – *дім (Llangollen, Llanfyllin, Llangadfan, Llanidloes, Llangurug);*

dun – *захищене місце (Dunbar, Dumbarton, Dundee);*

eag – *церква (Eaglesfield, Castlereagh).*

Зауважимо, що римляни, які прийшли на територію Британських островів у I столітті слідом за кельтами, не перейменовували масово назви міст та інших географічних об'єктів. Це пояснюється «стереотипом мислення мовних колективів, що призводить до типового одноманіття на структурному рівні та обмеженому наборі мотивуючих ознак номінації географічних і інших об'єктів» [1, с. 134].

Назви міст кельтського походження містять також морфеми та слова на позначення природних об'єктів, зокрема:

loch / laugh – *озеро (Loch Lomond, Loch Awe, Loch Fyne, Loch Ness, Loch Eriboll, Loch Morar, Loch Shiel, Loch Tay, Loch Arkaig, Loch of Stennes, Lough Neaghm, Lough Ree, Lough Allen, Lough Melvin, Lough Carra, Lough Corri);*

avon – *річка (Bradford-on-Avon, Statford-on-Avon, Craigvon);*

aber – *гірло річки (Abergele, Aberconwy, Abercraf, Abertillery, Abergavenny, Aberferdy);*

pwll – *ставок (Pwllheli);*

inch – *острів (Inchcape, Inchcolon);*

corn – *нівострів (Cornwall, Runcorn);*

cwm – *долина (Cwmcarn, Cwmbran);*

hill – *пагорб (Penhill, Caerphilly, Amphill, Bexthill);*

pen – *вершина (Pendle, Penryn, Penzance, Penrith, Pencoyd, Penge);*

bre – *mic* (*Bredon, Breedon, Brewod*);
dare / derry – дубовий гай (*Abberdare, Londonderry*).

Відзначаємо також, що лексема *loch*, є варіантом лексеми *laugh*, яку містять переважно північно-ірландські топонімічні назви. До складу північно-ірландських назв входить також морфема *derry*, в той час, як англійська назва *Abberdare* містить морфему *dare*.

Кельтські лексеми на позначення води *esk, uisge* стали також основою назв британських річок, зокрема: *Esk, Usk, Ash, Eke, Axe, Ease*.

Британський науковець К. Кемерон визначає існування прямого зв'язку між маршрутами та територіями захоплення Британських островів германськими племенами та кельтськими назвами, розділяючи при цьому територію островів на три регіони [7, с. 24–45]. Перший із них розташований на схід від Йоркширу до Солсбері та Нью-Форест. Він є місцем первинних поселень германців і містить найбільшу кількість географічних назв кельтського походження: *the Thames* – від кельтського *esk, uisge*, *the Rother* – від кельтського *ro+dubro* тощо.

Другий регіон відображає просування англо-саксів на захід у VII столітті. Він охоплює територію на схід від Камберленда до Вестморленда до Ріббла на півночі, а також від Честера до Брістольського каналу вздовж долини річки Северн. У вказаному регіоні розташовано річки, що мають назви кельтського походження: *the Derwent* – від *derwa* – дуб, тобто річка, на берегах якої ростуть дуби, *the Avon* – від кельтського *afon* – річка, *the wear* – від кельтського вода, наповнена кров'ю.

Третій регіон охоплює територію фінального просування англів і саксів на захід. Він включає Камберленд та Вестморленд, західний Ланкашир, прикордонні графства Уельса та південно-західної Англії. На вказаній території кельтське походження відслідковується зокрема у назвах, що включають компоненти на позначення холмів (*Pendle Hill*).

К. Кемерон також вказує, що найбільша кількість назв кельтського походження є географічними об'єктами Північної Ірландії – 25%, Корнуолла – 17%, Девона – 15%, Саффолка – 13%, Шотландії – 9%, та інших територій країни загалом – 21% [7, с. 46].

Невелика численність кельтських топонімів на окремих територіях країни пояснюється також довгим культурним і мовним домінуванням англосаксів і повним асимілюванням топонімічних назв кельтського походження [11, с. 24].

Науковці відзначають асимілювання великої кількості кельтських назв у ході розвитку топонімікону країни [7, с. 54; 11, с. 24; 12, с. 47; 13, с. 25; 14, с. 32]. Характерною фонетичною рисою окремих із них є при цьому наголос на останньому складі, що не є типовим для топонімів англо-саксонського походження, зокрема: *Glendue, Tretire*.

Необхідно також зазначити, що в окремих регіонах географічні об'єкти мають дві офіційні назви: кельтську та англійську. Власне кельтські топонімічні назви, які називаються також неанглійзованими, тобто такими, що не підлягли асиміляції в англійській мові, мають кельтське написання та вимову (наприклад, гаельські та валлійські топонімічні назви) використовуються в побутовому мовленні, в художній літературі, на дороговказках. Про це зокрема свідчить використання кельтського топоніма *Ynys Mon* на позначення півострова на південному сході Уельса та його унітарної адміністративної одиниці. Його англійським еквівалентом є *Anglesey*.

Вживання кельтського варіанта вказаного топоніма на дороговказках і в побутовому мовленні пояснюється білінгвізмом мешканців відповідної території. У художній літературі вживання кельтського (наприклад, валлійського) варіанта пояснюється художніми цілями: створенням відповідної атмосфери та визначенням етнічної приналежності персонажа, зокрема:

«*He wanted Eleyne to return to Mon*» [15, с. 236].

Охоронниця давніх валлійських традицій у аналізованому творі також асоціюється з валлійським варіантом йменування священного для валлійців місця:

«*At the door of the hall a woman stared across the water towards the glittering snows which mantled the peaks of Yr Wyddfa*» [15, с. 56].

Традиційний валлійський варіант топонімічної назви використовує у визначеному творі і старий валлієць, насолоджуючись красою рідного краю:

«He saw the form of a great bird slowly spreading across the sky, its wings outstretched from the fire-tipped peaks of Eryri to the gold of the western sea» [15, с. 235].

Приклад вживання оригінального кельтського топоніму спостерігаємо й у наступному текстовому фрагменті:

«Yr Wyddfa is known to everyone as «Snowdon», the highest and arguably the most popular summit in England and Wales» [16, с. 23].

Зауважимо також, що кельтські топоніми застосовують і в рекламних текстах та брошурах для здійснення впливу на туристів, стимулювання їх інтересу до місця, що пропонується для відвідування, наприклад:

«If in doubt about your abilities, consider a national park walk; ask at tourist offices, check the Eryri / Snowdonia newspaper, or download details of day walks» [5, с. 202].

Складні та незрозумілі географічні кельтські назви в англійському контексті надають екзотичності. Так, наприклад, у Північному Уельсі для привернення уваги туристів був штучно створений топонім на позначення залізничної станції *Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwl llantysiliogogoch* [9, с. 154] – Церква Святої Марії в улоговині білих ліщин поблизу швидкого виру у червоної печері Святого Тусілія.

В якості частини власних імен топонімічні назви кельтського походження використовуються і в назвах компаній та організацій, де переважають носії відповідної мови. Це стосується зокрема Північного Уельса, наприклад:

Ynys Môn Mind (клініка), *Eryri Gymnastics Club* (спортивний клуб), *Bussiness Eryri Cyf*, *Eryri Networks* (компанії), *Eryri Cycle Tours* (туристична компанія).

Подібна ситуація характерна і для гаельських (шотландських) топонімів, які вживаються у різних комунікативних сферах різних територій регіону за виключенням південного сходу країни, де носії гаельської мови не мешкали. Гаельські топоніми можуть вживатися окремо або разом із англійзованими варіантами гаельських назв, зокрема:

An t-Eilean Sgitheanach is traditionally regarded as an important stronghold of Gaidhlig. The New Statistical Account of Scotland provides a short insight into the state of the language in the parish of Port Rìgh in the early 19th century [10, с. 256].

Топонімічні назви кельтського походження розглядаються при цьому як елементи кельтської культури, так звані, «маркери кельтськості» лінгвістичного ландшафту Великої Британії [13, с. 26].

Вживання топонімів кельтського походження у різноманітних текстах і сферах комунікації викликає необхідність визначення способів їх перекладу. Традиційно подібні назви, як і будь-які інші топоніми, перекладаються українською мовою транскодуванням, що є способом перекладу, за допомогою якого «звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу» [17, с. 282]. Традиційно розрізняють такі способи транскодування, як:

транскрибування – («звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу» [17, с. 282]) – *Belfast – Белфаст, Snowdon – Сноудон*;

транслітерування – «слово вихідної мови передається по літерах» [17, с. 282]) – *Gwynedd – Гвінед, Carrickfergus – Керрікфергус*;

змішане транскодування – «переважне застосування транскрибування із елементами транслітерування» [17, с. 282]) – *Ballymoney – Баллімоні, Avon – Ейвон*;

адаптивне транскодування – («форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу» [17, с. 282]) – *the Thames – Темза, Abberdare – Абердер*.

Неабиякі труднощі при перекладі викликають неанглійзовані топонімічні назви кельтського походження, що подаються в англійському тексті в оригінальному написанні. Подібні назви

потрібно перекладати з урахуванням їх англійзованого варіанта, зокрема: *t-Eilean Sgitheanach (Isle of Sky) – острів Скай*. За умов необхідності перекладач повинен також вказувати на те, який саме географічний об'єкт та де ця назва позначає, наприклад: *Brynuda (Usk) – Аск (місто в Уельсі)*. При перекладі туристичних текстів, текстів художньої літератури топонімічні назви кельтського походження треба відтворювати, застосовуючи транскодування, наприклад: *Ŷr Wyddfa – Ір-Уімва*. Незнання особливостей вимови певних літер у кельтських назвах, що вживаються у оригінальному написанні, викликає необхідність консультиватися із словниками, довідниками. Спосіб перекладу топонімічної назви кельтського походження визначається контекстом її вживання.

Висновки. Отже, топонім є лексичним засобом номінації, назвою природного або створеного людиною географічного об'єкта. В англійській мові існують топоніми кельтського походження, що зумовлено фактом заселення території Британських островів кельтами до появи на них римлян і англосаксів. Подібні назви відтворюються українською мовою різними видами транскодування, що може супроводжуватись додаванням загальних назв, які пояснюють значення топоніма. Неанглійзовані кельтські назви перекладаються українською мовою за їх англійзованими відповідниками або ж одним із видів транскодування. Вибір способу перекладу визначається контекстом і сферою їх вживання. **Перспективи подальших досліджень** пов'язуємо із детальним вивченням англійськомовних топонімічних назв скандинавського походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кавун О. О. Семантико-структурна типологія англійських та українських прізвищ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 1999. № 3. С. 130–139.
2. Тараненко О. В. Семантика британських та американських оцінних топонімів. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2015. № 2. С. 46–49.
3. Бельмаз Я. М. Етимологічні особливості топонімів Великої Британії. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2016. Випуск 146. С. 306–309.
4. Ворохта О. М., Бялик В. Д. Етимологічний склад англомовної топонімії Великобританії. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 59–63.
5. Reany P. H. *The Origin of English Geographical Names*. L. : Routledge and Kegan Paul, 2018. 235 p.
6. Macaulay D. *The Scottish Gaelic Language. The Celtic languages*. 1992. № 4. P. 137–148.
7. Cameron K. *English Place Names*. London : B.T. Batsford, 1963. 256 p.
8. Лабінська Г. М. *Топоніміка : навчальний посібник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 232 с.
9. *British Cultural Studies: Geography, Nationality and Identity / ed. by David Morley and Kevin Robins*. Oxford : Oxford University Press, 2001. 522 p.
10. Казакевич Г. Стародавні кельти: історична реальність чи історіографічна конструкція? *Етнічна історія народів Європи*. 2007. № 23. С. 142–148.
11. Brinton J., Arnovick L. *The English Language : A Linguistic History*. Oxford : Oxford University Press, 2017. 640 p.
12. Kushch E. *Varieties of the English : Monograph*. Zaporizhzhya : Mokshanov V. V., 2021. 182 p.
13. Larson M. L. *Borrowings in the English Language*. Lanham and New York : University Press of America, 1984. 586 p.
14. Strang B. *A History of English*. London : Methuen, 1974. 453 p.
15. Erskine B. *Kingdom of Shadows*. London : Harper Collins Publishers, 2004. 758 p.
16. Marsh T. *Great Mountain Days in Snowdonia*. Milnthorpe : Cicerone Press Limited, 2010. 240 p.
17. Карабан В. І. *Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
18. *A Dictionary of British Place-Names / A. D. Mills*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 484 p.
19. Cameron K. A. *A Dictionary of British Place Names*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 105 p.
20. Mills A. *Oxford Dictionary of British Place Names*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 1184 p.
21. *Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by Ch. T. Onions*. Oxford : Oxford University Press Inc., 1986. 1312 p.